

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgra Andrzeja Kattenbacha

pt. *Psychospołeczne uwarunkowania „drugiej kariery zawodowej”*

byłych pilotów wojskowych

napisanej pod kierunkiem

prof. dra hab. Ryszarda Bery

Problematyka „drugiej kariery zawodowej”, na której skoncentrował się mgr Andrzej Kattenbach w poddanej recenzji rozprawie doktorskiej, jest niezwykle istotna z punktu widzenia rodzimego rynku pracy. Liczne zawody wymagają od osób je uprawiających odpowiedniego przygotowania psychofizycznego i, w związku z tym, są adresowane jedynie do osób młodych, posiadających oczekiwane cechy. W przypadku pilotów wojskowych są to, między innymi, cechy umożliwiające zachowywanie jasności umysłu przy przeciążeniach sięgających dziesiątek g, odpowiednio szybki czas reakcji na bodźce zmysłowe, czy umiejętność podejmowania błyskawicznych decyzji na podstawie niewystarczającej liczby danych. Przyjmuje się, że pełna sprawność psychofizyczna utrzymuje się w tym zawodzie do 35-40 roku życia, tak więc odchodzący na emeryturę wojskową pilot ma przed sobą 30-35 lat życia w

wieku produkcyjnym. Zgodnie z ustaleniami mgra Andrzeja Kattenbacha (s. 3-4), emerytowani piloci wojskowi najczęściej zostają pilotami cywilnymi lub instruktorami w ośrodkach szkolenia lotniczego. Niemniej jednak, nie każdy pilot wojskowy ma szansę na rozpoczęcie drugiej kariery w tak odpowiednim dla siebie miejscu – stąd konieczność opracowania procedur, których celem będzie takie przekwalifikowanie pilotów, by jak najpełniej wykorzystać ich predyspozycje i bogate doświadczenie zawodowe. Naprzeciw tak zdefiniowanym potrzebom wychodzi praca doktorska mgra Andrzeja Kattenbacha, koncentrująca się na optymalizacji „drugich karier zawodowych” pilotów wojskowych. Na podstawie szerokiej analizy historii zatrudnienia, zebranego doświadczenia zawodowego, pojmowania roli zawodowej, kompetencji i osiągnięć oraz zespołu umiejętności dobranych właściwości psychicznych pilotów wojskowych (s. 4), Autor podejmuje próbę przygotowania diagnozy oraz planu działania, których celem jest pomoc w określeniu ram dla „drugich karier zawodowych” przedstawicieli tego zawodu.

W skład rozprawy doktorskiej będącej przedmiotem niniejszej recenzji wchodzi 7 rozdziałów:

1. Charakterystyka zawodu pilota wojskowego i przemian w lotnictwie wojskowym
2. Kariera zawodowa – rozważania teoretyczne
3. Wybrane czynniki warunkujące karierę zawodową
4. Metodologiczne podstawy badań własnych
5. Przebieg „drugiej kariery zawodowej” pilotów wojskowych
6. Czynniki psychospołeczne warunkujące „drugą karierę zawodową” byłych pilotów wojskowych

7. Zależności między przebiegiem „drugiej kariery zawodowej” a czynnikami psychospołecznymi byłych pilotów wojskowych

Tak zarysowaną strukturę rozprawy uzupełniają: *Wstęp*, *Podsumowanie*, *Bibliografia* oraz *Załączniki* (komplet narzędzi wykorzystanych w badaniu).

Rozdział 1 został w całości poświęcony charakterystyce zawodu pilota wojskowego oraz sytuacji polskiego lotnictwa wojskowego na przestrzeni ostatnich 27 lat. Autor kompetentnie dokonuje tu przeglądu definicji, wskazując przy tym na specyfikę warunków pracy pilota. Opierając się na dobrze dobranej i aktualnej literaturze z zakresu wojskowości, pedagogiki pracy i zawodoznawstwa, dowodzi, że zawód ten należy do grupy zawodów, których przedstawicielom stawia się wysokie wymagania w zakresie cech psychofizycznych, ale również wyznawanych wartości i etyki. Pilot wojskowy jest, przede wszystkim, żołnierzem zawodowym i do jego najważniejszych obowiązków należy obrona kraju i ludności (s. 10). Nie zwalnia go to jednak z obowiązku ciągłego podnoszenia kwalifikacji zawodowych – jak wskazuje Autor, rozwój technologii pilotażowo-nawigacyjnych sprawia, że „preferowana dotychczas wysoka sprawność psychomotoryczna została wyparta przez sprawność intelektualną” (s. 12), przekładającą się wprost na „umiejętność współdziałania człowieka z coraz nowszymi maszynami oraz przebywanie w specyficznym środowisku pracy o określonej temperaturze, ciśnieniu, wilgoci” (s. 13). Tak więc, obok cech psychofizycznych, umożliwiających pracę w środowisku trudnym, niezbędne są umiejętności rozumowania i uczenia się. W takiej sytuacji, nowego znaczenia nabiera odpowiednie przygotowanie procesu doboru kandydatów do zawodu pilota, czemu mgr Andrzej Kattenbach poświęcił dużo uwagi w dalszej części rozdziału.

Na podkreślenie zasługuje również, odpowiednio wsparta teoriami psychologicznymi, analiza osobowości zawodowej pilota. Zestawiając ze sobą teorie dotyczące dopasowania zawodowego (Holland, Paszkowska-Rogacz) z teoriami osobowości (m.in. Sterelau, Costa i McCrae) Autorowi udało się stworzyć spójną przestrzeń dla rozważań o naturze (szeroko rozumianej osobowości) pilota.

Rozdział 1 zamyka fragment, którego celem jest prezentacja przemian strukturalno-funkcjonalnych, jakie dokonały się w lotnictwie wojskowym po 1999 roku. Jest to rzeczowo opracowany przegląd aktów prawnych polskich i NATO-wskich, ich znaczenia dla lotnictwa i, bardziej szczegółowo, dla lotników i warunków ich pracy (głównie warunków sprzętowych – zawartych w programach rozwoju SZ RP). Z punktu widzenia niniejszej rozprawy, niezwykle istotne są fragmenty, w których Autor przytacza obowiązujące w lotnictwie zasady rekonwersji, czyli przygotowania żołnierzy do udziału w cywilnym rynku pracy.

W rozdziale 2 Autor skoncentrował się na pojęciach kariery i rozwoju zawodowego. Rozpoczynając od przyjęcia odpowiednich definicji (na podstawie kompetentnego, acz krótkiego przeglądu literatury przedmiotu), mgr Andrzej Kattenbach zaprezentował przegląd teorii dotyczących kariery zawodowej. Przegląd ten jest o tyle interesujący, że Autorowi udało się wyjść poza przyjęty schemat i mocno wyeksponować własne przemyślenia, wynikające zapewne z bogatego doświadczenia zawodowego. Poszczególne podejścia teoretyczne są odpowiednio scharakteryzowane i, jeśli istnieje taka możliwość, skonfrontowane z podejściami przeciwnymi, co nie tylko ułatwia czytelnikowi ich pełne zrozumienie, ale świadczy również o dobrym przygotowaniu teoretycznym Autora. Równie interesująco opisane zostały wymiary kariery zawodowej (historia i doświadczenie zawodowe, rola

społeczna i zawodowa, kompetencje zawodowe, sukcesy zawodowe), stanowiąc dobre wprowadzenie do kolejnego rozdziału, w którym klarować się zaczyna pomysł badawczy mgra Andrzeja Kattenbacha.

W rozdziale 3 zostały bowiem wyeksponowane, wybrane do badania stanowiącego o wartości niniejszej rozprawy, czynniki warunkujące karierę zawodową. I tak, są to samoocena (mierzona przy wykorzystaniu skali SES Rosenberga), proaktywność – rozumiana jako umotywowane wewnętrznie poszukiwanie pól do aktywności (mierzona przy wykorzystaniu Kwestionariusza Proaktywności PPS) oraz nadzieja na sukces (mierzona przy wykorzystaniu Kwestionariusza Nadziei na Sukces KNS). Dobór wskazanych czynników nie budzi większych zastrzeżeń – wykorzystane w badaniu narzędzia pozwalają określić stosunek osób badanych do własnej przydatności zawodowej, wiary w sukces, jakim będzie wydajna praca w nowym zawodzie, czy posiadanie (lub nie) umiejętności aktywnego poszukiwania pracy, doszkalania się i zdobywania nowych, potrzebnych na rynku pracy, kompetencji.

Przechodząc do próby podsumowania teoretycznej części pracy, chciałbym zauważyć, że obejmuje ona jedynie 85 stron tekstu (s. 8-92), podzielonych na 3 rozdziały. Została ona jednak przygotowana prawidłowo, z należytą dbałością o szczegóły i stanowi zrozumiałe wprowadzenie do interesującego poznawczo badania empirycznego. Liczba przytoczonych pozycji książkowych nie odbiega od normy a wszystkie aspekty badania znalazły swe odbicie w analizowanych teoriach. W mojej opinii, ta część pracy spełnia wymagania stawiane w tym zakresie rozprawom doktorskim, choć w razie publikacji (w całości lub w częściach) polecam rozbudowę tego fragmentu pracy, zwłaszcza rozdziału 2.

Rozdział 4 jest miejscem prezentacji założeń metodologicznych badań własnych mgra Andrzeja Kattenbacha. Przedmiot i, dopasowane do niego, 3 cele badawcze są spójne i właściwie określone. Problemy badawcze (główne i szczegółowe) zostały określone prawidłowo, ale sposób prezentacji problemów szczegółowych nie jest czytelny (nie wiadomo do których problemów głównych dopasowane zostały problemy szczegółowe – s. 93-94). Hipoteza robocza oraz 3 hipotezy dodatkowe (w rozprawie również nazwane roboczymi) zostały prawidłowo sformułowane i wynikają z dopasowanych do nich problemów badawczych – ale i tu pojawiają się wątpliwości związane ze sposobem prezentacji (ułożenia) treści, utrudniające zrozumienie zamysłu badawczego Autora. Sytuację poprawia model analizowanych zmiennych (s. 96), dzięki któremu widoczne są relacje pomiędzy zmiennymi. Metody, techniki i narzędzia badawcze zostały dobrane tak, by na podstawie uzyskanych w badaniu wyników możliwa była weryfikacja hipotez oraz odpowiedź na postawione pytania badawcze. W skład narzędzi, oprócz wskazanych wcześniej testów psychologicznych, wchodzi również autorska ankieta, której celem jest pomiar zmiennych zależnych oraz pośredniczących (Kwestionariusz AKA). Organizacja i przebieg badań nie budzą większych zastrzeżeń – brakuje jedynie szerszego uzasadnienia wyboru terenu badań (dlaczego akurat te 5 województw?). Część poświęcona charakterystyce osób badanych jest opracowana prawidłowo, ale uważam, że powinna stanowić wprowadzenie do rozdziału 5 a nie podsumowanie rozdziału 4.

Rozdział 5 stanowi przykład właściwie wykonanej wstępnej analizy danych ilościowych. Przedstawione i rzetelnie opisane zostały tu wyniki badania Kwestionariuszem AKA. Co istotne, mgr Andrzej Kattenbach szeroko komentuje uzyskane wyniki, odnosząc je często do wyników analogicznych badań. Sposób

prezentacji wyników, także prezentacji graficznej, nie budzi zastrzeżeń – rozdział stanowi spójną całość i jest czytelny.

W bardzo podobny sposób przygotowany został rozdział 6, w którym Autor wyeksponował wyniki badania testami psychologicznymi. Zbędne wydają się tu tylko tabele, w których zamieszczono procentowy rozkład odpowiedzi na pytania zawarte w narzędziach – nie wnoszą one nic do analiz. Do usterek natury redakcyjnej zaliczyłbym (pojawiające się w każdym przypadku) podpisywanie tabel pod nimi.

Najistotniejszym rozdziałem poświęconym analizie wyników jest rozdział 7. Autor daje się tu poznać jako osoba potrafiąca dokonać, adekwatnych do przyjętych problemów badawczych i hipotez, analiz statystycznych, prawidłowo opisać otrzymane wyniki posiłkując się dobrze dobraną literaturą oraz graficznie przedstawić wyniki tak, by całość zyskała na czytelności.

Zawarte w *Podsumowaniu* wnioski wynikają wprost z analiz zawartych, przede wszystkim, w rozdziale 7. Zostały one prawidłowo przygotowane pod względem teoretycznym, ale rozczarowuje zbyt wybiórcze odnoszenie ich do rzeczywistości (praktyki), jakiej doświadczają piloci chcący rozpocząć „drugą karierę zawodową”.

Empiryczna część rozprawy doktorskiej mgra Andrzeja Kattenbacha nie jest wolna od drobnych usterek i, na szczęście nielicznych, zaniechań. Badanie zostało zaplanowane zgodnie z przyjętymi w naukach społecznych zasadami, właściwie przeprowadzone i poddane, adekwatnym do zamierzeń badawczych Autora, analizom. Wspomniane niedociągnięcia nie wpływają negatywnie na jakość badania, ale poprawienie ich jest konieczne, jeśli Autor zamierza wydać rozprawę drukiem.

Reasumując, uważam, że poddana recenzji rozprawa jest prawidłowo wykonanym i właściwie uzasadnionym teoretycznie raportem badawczym. Mimo, że problematyka przekwalifikowywania się (w tym przypadku „drugiej kariery zawodowej”) jest obecnie dogłębnie zbadana, magistrowi Andrzejowi Kattenbachowi udało się, poprzez osadzenie w specyficznym kontekście, pokazać jej inne oblicze. Przygotowane i przeprowadzone przez Niego badanie świadczy nie tylko o znajomości metodologii badań społecznych, ale też i o pełnym zrozumieniu specyfiki zawodu i środowiska pracy pilotów wojskowych.

Jestem przekonany, że analizowana rozprawa spełnia wymogi obowiązującej ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Ustawa z dnia 14 marca 2003r.). W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie mgra Andrzeja Kattenbacha do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

